

Universiteit
Leiden
The Netherlands

The teaching of Khety and its use as an educational tool in ancient Egypt

Jurjens, J.

Citation

Jurjens, J. (2024, October 23). *The teaching of Khety and its use as an educational tool in ancient Egypt*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4105205>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4105205>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting (Summary in Dutch)

De *Beroepensatire* (in het Engels *Satire of the Trades*) is een klassieker binnen de Oud-Egyptische literatuur. Er is bijna geen andere tekst die zoveel is opgeschreven. Honderden potscherven en stukken steen (zogenaamde ostraca) met daarop passages uit de *Beroepensatire* zijn bewaard gebleven, net als een aantal papyri en schrijftabletten. Deze ooit enorm populaire tekst is het onderwerp van mijn proefschrift, *The Teaching of Khety and Its Use as an Educational Tool in Ancient Egypt*.

De openingswoorden van de *Beroepensatire* luiden als volgt: “Begin van de leer die een man uit Sile genaamd Cheti, zoon van Doeauf, heeft gemaakt voor zijn zoon genaamd Pepi.” Afgezien van de namen gaat het om een standaardformule die meteen duidelijk maakt dat de tekst behoort tot het genre van de wijsheidsliteratuur. Daarom staat het werk ook wel bekend onder de naam *De leer van Cheti* (in het Engels *The Teaching of Khety*). De inhoud is als volgt. Cheti reist met zijn zoon Pepi zuidwaarts naar de hoofdstad, waar zich een school bevindt, het doel van de reis. Onderweg spreekt hij Pepi toe. Hij beschrijft op satirische wijze een aantal beroepen. Het betreft allemaal beroepen die zware lichamelijke arbeid verlangen, zoals bijvoorbeeld dat van de visser, de wever en de wasser, dit in tegenstelling tot het beroep van schrijver. Het doel van de vader is om zijn zoon te laten inzien dat hij goed zijn best moet doen op school, zodat hij schrijver kan worden en een goed leven zal hebben. Tot slot geeft Cheti zijn zoon nog wat algemene levenslessen mee, bijvoorbeeld hoe je je moet gedragen in het bijzijn van een hoger geplaatst persoon.

Deze inhoud maakt de *Beroepensatire* natuurlijk heel geschikt om in het onderwijs te gebruiken en dat is ook wat er veelvuldig gebeurde. Talloze generaties schoolkinderen hebben zich over de tekst gebogen. Ze schreven korte passages op ostraca, meestal één hoofdstuk per keer, bestaande uit een aantal regels. Er zijn honderden van dit soort ostraca bewaard gebleven en de meeste daarvan zijn beschreven door geoefende handen. Het ging dus niet om leerlingen die net leerden schrijven, maar om studenten die al verder gevorderd waren.

In het eerste deel van mijn proefschrift bestudeer ik de tekst zelf. Het bestaan ervan is al lange tijd bekend onder egyptologen. Jean-François Champollion, de beroemde ontcijferaar van het hiërogliefenschrift, kwam als één van de eersten in aanraking met de *Beroepensatire*, ook al wist hij dat zelf nog niet. In 1828 bezocht hij Aix-en-Provence, een stad in Frankrijk, om daar de verzameling Egyptische oudheden van de burgemeester, ene Monsieur Sallier, te bestuderen. Deze Sallier toonde hem op de vooravond van zijn vertrek een aantal papyri, waarvan Champollion direct het belang inzag, ook al had hij geen tijd meer om de teksten uitgebreid te bestuderen. Eén van die papyri staat nu bekend als papyrus Sallier II en bevat de enige complete tekst van de *Beroepensatire*. Daarna werden er steeds meer nieuwe bronnen ontdekt, in zoverre dat de laatste editie uit 2004 in totaal 270 bronnen telde, bestaande uit ostraca, papyri en schrijftabletten.

Sindsdien is het bronnenmateriaal alleen nog maar verder gegroeid. In mijn proefschrift presenteer ik maar liefst 6 nieuwe papyri, 87 ostraca, 2 schrijftabletten en 2 graffiti, wat het totaal aantal bronnen nu doet uitkomen op 367 exemplaren. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om objecten die na 2004 gepubliceerd zijn, die recentelijk zijn opgegraven, die onlangs opdoken op veilingen, of die tot op heden onopgemerkt in magazijnen van musea lagen.

Veel van deze bronnen zijn fragmentarisch en bevatten slechts korte stukken tekst. Toch moet het potentiële belang van dergelijke getuigen niet onderschat worden. De *Beroepensatire* is namelijk geschreven in het Middelegiptisch, maar we hebben geen enkele bron die ook daadwerkelijk uit het Middenrijk (ca. 2000-1750 v.Chr.) stamt. Verreweg het meeste bronmateriaal stamt uit het Nieuwe Rijk (ca. 1550-1100 v.Chr.), een periode waarin Nieuwegegyptisch werd gesproken. De leerlingen moesten dus een tekst bestuderen die gekenmerkt werd door voor hen ouderwets taalgebruik. Het is dan ook niet

verwonderlijk dat de tekst, zoals die nu overgeleverd is, tal van varianten en fouten bevat, met als gevolg dat hij soms lastig te begrijpen is. Dikwijls zijn egyptologen genoodzaakt zinnen te ‘verbeteren’ om tot een goede vertaling te kunnen komen.

Het nieuwe materiaal biedt niet altijd nieuwe lezingen. Andere keren voegt het slechts varianten toe die ons niet verder helpen bij het begrip van de tekst. Daartegenover staan nieuwe bronnen die dat wel doen. Zo leest een ostracon uit Cairo (oCairo SR 1702) als enige: “De boer klaagt meer dan een parelhoen (*nh*).” Dit terwijl alle andere bronnen “De boer klaagt voor eeuwig (*nhh*)” hebben. De variant ‘parelhoen’ van het Cairo-ostacon past beter in de context, aangezien de volgende zin als volgt luidt: “Zijn stem is luider dan die van de ‘*hw*-vogel.” Het is niet ondenkbaar dat in de loop der tijd het ongebruikelijke woord *nh* (‘parelhoen’) is vervangen door het veel vaker voorkomende woord *nhh* (‘eeuwigheid’). Een andere nieuwe bron, een papyrus uit Turijn (zie ook hieronder), bevat zelfs een voorheen onbekende versregel. Het blijkt nu dat er op een aantal andere ostraca ook restanten van deze versregel bewaard zijn gebleven, maar dat dit nooit eerder als zodanig was herkend.

Deze voorbeelden laten zien dat elke nieuwe variant in potentie relevant kan zijn voor een beter begrip van de tekst. Dit is ook de reden waarom ik al het bronnenmateriaal dat al bekend was nogmaals heb bekeken, waardoor ik af en toe lezingen van eerdere egyptologen heb kunnen verbeteren. De technologische vooruitgang hielp hierbij, omdat er nu van bijna elk object hoge kwaliteit kleurenfoto’s beschikbaar zijn, vaak makkelijk te raadplegen via online collecties van musea. Om alle varianten tot hun recht te laten komen, heb ik al het bronmateriaal gepresenteerd in de vorm van een synoptische tekst. Dit eerste deel van mijn proefschrift zal het startpunt vormen voor egyptologen die bijvoorbeeld een nieuwe vertaling willen maken of verder onderzoek willen doen naar de tekstuele overlevering van de *Beroepensature*.

Het tweede deel van mijn proefschrift focust op de sociale context van de tekst, en dan met name hoe die in het onderwijs gebruikt werd. Terwijl het eerste deel in het teken staat van de ‘oude’ filologie, is dit onderdeel geïnspireerd door de ‘nieuwe’ filologie (*New Philology*, ook wel *Material Philology* genoemd). Deze stroming, die de laatste jaren enorm aan populariteit heeft gewonnen binnen de egyptologie, heeft als doel om verder te kijken dan de tekst zelf en ook het materiële object waar de tekst op staat in ogenschouw te nemen. Deze objecten (bijvoorbeeld ostraca of papyri) kunnen namelijk tal van interessante elementen bevatten die licht werpen op de context van de tekst. Denk bijvoorbeeld aan colofons die informatie geven over de schrijvers. Dit onderdeel van mijn proefschrift bestaat uit zes artikelen, die eerder gepubliceerd zijn in egyptologische *peer-reviewed* tijdschriften.

In de eerste vier artikelen bestudeer ik de zogenaamde paratekstuele elementen, zoals die in mijn corpus (d.w.z. alle bronnen van de *Beroepensature*) te vinden zijn. Paratekst is eigenlijk alles wat op het materiële object te vinden is buiten de eigenlijke tekst zelf, zoals colofons en tekeningen, maar bijvoorbeeld ook correcties en lay-out.

Het eerste artikel gaat in op datums die aangeven op welke dag van de maand de tekstpassage werd opgeschreven, bijvoorbeeld “Maand 3 van het Overstromingsseizoen, dag 15”. Uit deze datums is bijvoorbeeld af te leiden dat schrijvers meestal één of twee hoofdstukken per keer schreven; dat er soms twee tot wel tien dagen tussen schrijfsessies zaten; dat de *Beroepensature* zowel door de week als in het weekend (d.w.z. op de twee vrije dagen in de 10-daagse week) bestudeerd werd. Wat het onderwijs betreft, lijkt het er dus op dat leerlingen niet op gezette tijden les kregen.

Het tweede artikel behandelt de colofons die soms aan het eind van de tekst te vinden zijn. Daarin draagt de schrijver zijn werk meestal op aan iemand en identificeert hij zichzelf als schrijver van de tekst. Ook zijn er gevallen bekend waar de schrijver geen uitgebreid colofon heeft genoteerd, maar slechts zijn eigen naam noemt en zo als het ware zijn werk signeert. Sommige van deze personen zijn te identificeren. Ook geven de genoemde titels informatie over wat voor soort mensen het waren. Uit dit alles blijkt dat een diversere groep mensen zich bezig hield met de *Beroepensature* dan eerder

aangenomen. Het waren zeker niet alleen maar (vergevorderde) leerlingen die de tekst opschreven, maar bijvoorbeeld ook mensen die al professioneel schrijver waren.

Het doel van het derde artikel is tweeledig. In de eerste plaats bestudeert het de zogenaamde marginalia, d.w.z. grote tekens die geschreven zijn in de marges van papyri of op ostraca. Wat de papyri betreft, beargumenteer ik dat het in sommige gevallen gaat om schrijfoefeningen, waarbij de schrijver zelf eerst een moeilijk teken in de marge oefende voordat hij het in de eigenlijke tekst opschreef, en in andere gevallen om correcties, aangebracht door iemand anders, mogelijk een leraar. Deze correcties zijn voornamelijk kalligrafisch van aard, maar hebben soms ook betrekking op grammatica of spelling. Wat ostraca betreft, gaat het altijd om marginale tekens die niet in de eigenlijke tekst voorkomen. Schrijvers hergebruikten dus ostraca om op te oefenen. Het tweede deel van het artikel behandelt tekeningen, bijvoorbeeld van leeuwen of stieren. In geen van de gevallen heeft de tekening iets te maken met de inhoud van de passage van de *Beroepensatire* op hetzelfde materiële object. Er werd simpelweg gebruik gemaakt van materiaal dat beschikbaar was. De kwaliteit van de tekeningen varieert nogal. In sommige gevallen gaat het om simpele ‘doodles’, misschien gemaakt door de schrijver zelf. In andere gevallen lijkt een professioneel tekenaar verantwoordelijk, wat erop kan duiden dat schrijvers en tekenaars in dezelfde omgeving opereerden.

Het vierde artikel bestudeert correcties. Zo’n 20 procent van het bronnenmateriaal bevat verbeteringen in de tekst: uitgewiste tekens, toevoegingen, overschrijvingen. In de meeste gevallen lijkt de schrijver zelf verantwoordelijk, hoewel er ook één ostracon is waar het afwijkende handschrift aantoonde dat een andere schrijver de tekst heeft gecorrigeerd. Ook leerlingen brachten zelf correcties aan, zoals o.a. te zien is aan sommige ‘verbeteringen’ die op hun beurt weer foutief zijn. Zeker niet alle fouten werden gecorrigeerd, maar vooral degene die in het oog vielen. Het gaat bijvoorbeeld om simpele (grammaticale) fouten, zoals een vergeten voorzetsel, of om spelling, zoals een verkeerd gebruikt determinatief. Soms blijkt uit het soort gemaakte fouten dat de leerling de tekst uit het hoofd heeft opgeschreven.

De laatste twee artikelen hebben een meer holistische aanpak. Ze focussen elk op één object, het eerste op een ostracon en het tweede op een papyrus. In beide artikelen wordt een zogenaamde ‘close reading’ op het object toegepast; met andere woorden, alle (paratekstuele) elementen die op het object te vinden zijn worden samen bestudeerd.

Het ostracon waar het om gaat bevindt zich vandaag de dag in het British Museum (oBM EA 65597). Men dacht altijd dat het ostracon is beschreven door maar liefst drie verschillende schrijvers, maar uit mijn onderzoek blijken er slechts twee handschriften op te staan: dat van een leraar en leerling. De leraar schreef het eerste hoofdstuk van de *Beroepensatire* in zijn nette handschrift op de voorkant van het ostracon. Vervolgens gaf hij zijn student de opdracht om het vervolg te noteren op de achterkant. Leerlingen moesten namelijk literaire teksten uit hun hoofd kennen, waarbij ze ook de juiste volgorde van de hoofdstukken goed moesten onthouden. De leerling schreef vervolgens het tweede hoofdstuk in zijn ongeoefende handschrift op de achterkant. Het lukte hem echter niet om de passage er helemaal op te krijgen. Noodgedwongen draaide hij het ostracon om en schreef de laatste paar regels op de voorkant, waar zich al de tekst van zijn leraar bevond. In de egyptologische literatuur zijn gevallen bekend waarbij de leerling de tekst van de leraar moest kopiëren, maar deze didactische methode, waarbij de leerling de tekst moest continueren, was nog niet eerder beschreven.

De papyrus bevindt zich in het Museo Egizio in Turijn (pTurin CGT 54019). Drie kolommen tekst zijn bewaard gebleven en bevatten samen ongeveer één derde van de *Beroepensatire*. Mijn artikel geeft een hiëroglifische transcriptie, een transliteratie en een vertaling van de tekst zoals die te vinden is op deze nog niet eerder gepubliceerde papyrus. De inhoud is erg interessant, omdat die enkele varianten bevat die niet in andere bronnen voorkomen, zoals de hierboven al genoemde nieuwe versregel. Helemaal aan het eind bevinden zich de restanten van een colofon. Ondanks de fragmentarische staat valt te reconstrueren dat het colofon verwijst naar een schrijver van de dodentempel van Ramses III

(Medinet Habu). De papyrus vormt dus verder bewijs dat er literaire activiteiten plaatsvonden binnen tempelmuren, al dan niet in de context van onderwijs.

Er is nog een laatste paratekstueel element dat ik niet behandel in één van de zes artikelen, maar waar ik wel aandacht aan besteed in mijn proefschrift, omdat het relevant is voor onze kennis over het onderwijs in het Oude Egypte. Het gaat om andere teksten die op objecten samen met de *Beroepensature* te vinden zijn. Hieruit is af te leiden dat wijsheidsliteratuur populair was binnen het curriculum: de *Leer van Amenemhat* komt veelvuldig voor, maar bijvoorbeeld ook de *Leer van Hordjedef*. Deze zijn, net als de *Beroepensature*, geschreven in het Middelegiptisch. Af en toe komen er ook Nieuw-Egyptische literaire teksten voor, zoals de *Leer van Amennacht* en de zogenaamde *Miscellanies*. Ook het boek *Kemyt*, een populaire schooltekst, is een keer geattesteerd. Van een ander orde zijn de administratieve teksten die soms ook worden aangetroffen op objecten met de *Beroepensature*. Dit zou erop kunnen duiden dat leerlingen hun kennis opdeden in een omgeving waar ook professionele schrijvers actief waren, en dat er bijvoorbeeld sprake was van een meester-gezel-relatie.

Tot slot, eigenlijk is er best weinig bekend over het onderwijs in het Oude Egypte. De grote lijnen kennen we, maar over de details is er nogal eens discussie, zoals op welke leeftijd kinderen naar school gingen. Er bestaan helaas geen uitgebreide beschrijvingen uit die tijd over hoe het onderwijs in zijn werk ging, noch afbeeldingen die scholen laten zien. We moeten het doen met flarden informatie en losse opmerkingen uit historische en literaire bronnen. Met deze puzzelstukjes moeten egyptologen als het ware reconstrueren hoe het onderwijs er in het Oude Egypte heeft uitgezien. Daarbij zijn de schoolteksten een belangrijk bron van kennis. Met name het bronnenmateriaal van de *Beroepensature* vormt een goede *case study* van de lespraktijken in het Oude Egypte, omdat de tekst zoveel in het onderwijs is gebruikt. Hierbij moet wel telkens in gedachten gehouden worden dat niet al het materiaal uit een schoolcontext stamt. Van een individueel object, zoals een ostrakon, is vaak lastig te zeggen of dit wel of niet het geval is. Daarom geldt, hoe meer aanwijzingen daarvoor zijn, hoe waarschijnlijker het is dat het om een schooloefening gaat. Naast de eerder al in de literatuur beschreven aanwijzingen, zoals een slordig handschrift, grote letters en problemen met het doseren van de inkt, valt er bijvoorbeeld ook te denken aan criteria als een onjuiste vorm van lastige tekens of het onvermogen om de tekst in de beschikbare ruimte te passen (zoals bij het ostrakon uit het British Museum). Hoewel het bestuderen van schoolteksten, zoals ik dat heb gedaan in het tweede deel van mijn proefschrift, lang niet antwoord kan geven op alle vragen die er nog bestaan, legt mijn dissertatie toch weer een paar extra stukjes aan de puzzel die het onderwijs in het Oude Egypte heet.